

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 5 (2020) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2020.05.05

Justyna Iskra*
ks. Waldemar Klinkosz**

Historie życia twórców psychologii jako podstawa zrozumienia ich naukowych koncepcji

Life Stories of the Creators of Psychology as the Basis for Understanding Their Scientific Concepts

Abstract: Experiences from working with students clearly indicate that being able to understand and understanding is often two completely different aspects related to your knowledge.

Understanding the scientific concepts of psychology often comes down to knowing about the very facts covered in definitions, rules, assumptions and divisions, without understanding the meaning and causes of their formulation. Teaching psychology brings the most positive results when young people understand first and foremost, not just remember. Reference to the theoretical assumptions of the main psychological concepts in the analysis of the life history of their creators allows the acquired knowledge to be meaningfully analyzed, understood and practically implied.

Keywords: life history, biography, scientific concepts, academic education.

* Justyna Iskra (ORCID: 0000-0001-7623-766X) – dr, adiunkt w Katedrze Psychologii Ogólnej w Instytucie Psychologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II, kontakt: justyna.iskra@kul.pl

** Ks. Waldemar Klinkosz (ORCID: 0000-0002-7446-1868) – dr hab. prof. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, kierownik Katedry Psychologii Różnic Indywidualnych w Instytucie Psychologii UKSW, kontakt: w.klinkosz@uksw.edu.pl

Wprowadzenie

Jednym z ważniejszych zadań i wyzwań wynikających z pracy nauczyciela akademickiego jest takie przekazywanie wiedzy i inspirowanie do jej zdobywania oraz pogłębiania, które zaowocuje sukcesem akademickim studentów oraz przełoży się na wzbudzenie pasji związanej ze studiowaną problematyką. Jak zauważa Stella Cottrell, uczenie się nie sprowadza się tylko do zdolności, ale jest procesem wielostronnym obejmującym każdą osobę, jej doświadczenia związane z nauką i otoczenie, w którym proces ten przebiega. „Możesz powiedzieć, że nauczyłeś się, gdy to zrozumiałeś, a zarazem jesteś w stanie wyjaśnić lub pokazać to innym”¹.

Doświadczenia wyniesione z pracy ze studentami wyraźnie wskazują jednak, że w przypadku wielu studentów umieć i rozumieć, to często dwa zupełnie różne aspekty odnoszące się do posiadanej wiedzy. Poznanie naukowych koncepcji, które zostały opracowane na gruncie psychologii, sprowadza się często do wiedzy o samych faktach ujętych w definicję, reguły, założenia i podziały, bez rozumienia sensu i przyczyn ich powstania i włączenia do danego nurtu czy podejścia. Uczenie psychologii, zwłaszcza studentów rozpoczynających swoją edukację, przynosi najbardziej pozytywne i trwałe wyniki wówczas, gdy młodzi ludzie nie tylko zapamiętują, ale przede wszystkim rozumieją przyswajane treści, które wskazują na przyczyny powstania danej koncepcji psychologicznej. Fakt rozumienia uczonych treści przekłada się bowiem na możliwość ich wielokrotnego odtwarzania i wykorzystania w ramach dalszej edukacji, gdy pojawiają się nowe obszary wiedzy, bazujące na tych, które zostały już przyswojone.

Nauka idzie łatwiej, gdy może opierać się na tym, czego nauczyłeś się wcześniej – jeśli możesz wykorzystać podobne lub pokrewne doświadczenia jako podstawowe do skonstruowania sensownej całości z nowych informacji. [...] Mózgowi potrzeba czasu na przyswojenie nowych informacji, na nadanie im całościowego sensu i jednocześnie zajęcie się każdą z poszczególnych części – dopiero wtedy poczuje, że wie, co poznaje².

1 S. Cottrell, *Podręcznik umiejętności studiowania*, przeł. T. Piwowarczyk, J. Spólny, Poznań 2007, s. 60.

2 Tamże, s. 62.

Jednym ze sposobów ułatwiających studentowi przejście od pamięciowego uczenia się do rozumienia przyswajanych teoretycznych treści jest odnoszenie założeń poszczególnych koncepcji psychologicznych do historii życia ich twórców i w nich poszukiwanie uwarunkowań ich powstania. Zastosowanie tego dydaktycznego zabiegu pozwala studentom zdobywaną wiedzę sensownie analizować, rozumieć i praktycznie implikować, a teoretyczne dotąd fakty nabierają zupełnie innego znaczenia.

Historie życia zamknięte w biografiach

Zainteresowanie przebiegiem życia i twórczością osób wybitnych, znanych czy popularnych towarzyszy ludziom od wieków. Znalazło ono swój wyraz w różnorodnych dyscyplinach naukowych, takich jak na przykład: nauki literackie, historia, filozofia, psychologia, pedagogika, socjologia i zaowocowało rozwojem początkowo biografistyki literackiej i historycznej, a następnie uprawianej od czasów Zygmunta Freuda i Władysława Witwickiego psychobiografii, która mocno akcentuje związek biografii z psychologią³. W efekcie postępującego zainteresowania możliwością wykorzystania biografii w badaniach i naukowych analizach spotykamy w literaturze różne określenia odnoszące się do powstających biografii: biografia ogólna, naukowa, popularnonaukowa, pedagogiczna, edukacyjna, literacka, historyczna, zbeletryzowana, polityczna, czy wspomniana już psychobiografia⁴. W naukach społecznych, szczególnie w psychologii, podkreśla się znaczenie i użyteczność narracji biograficznych, które niezbędne są do zrozumienia konkretnej osoby, czyli tego, co ona myśli, czuje, mówi, robi, w jakich znajduje się sytuacjach i uczestniczy wydarzeniach, jak wchodzi w reakcje z otaczającym światem i komunikuje ważne dla niej treści⁵.

Na gruncie psychologii pojęcie narracji zostało zaczerpnięte w głównej mierze z nauk o literaturze i oznacza zarówno tworzenie narracji, jej opowiadanie (proces), jak i efekt (wytwór w postaci np. biografii, autobiografii). Istotę

3 S. Siek, *Osobowość Słowackiego na podstawie psychologicznej analizy jego utworów dramatycznych*, Warszawa 1970.

4 *Historia, poznanie i przekaz*, red. B. Jakubowska, Rzeszów 2000.

5 W. M. Runyan, *Historie życia a psychobiografia: badanie teorii i metody*, przeł. J. Kasprzewski, Warszawa 1992.

narracji w pierwszym rozumieniu możemy traktować jako opowieść, historię będącą konfiguracją zdarzeń o określonym przebiegu czasowym, przedstawiającą losy postaci na tle opisywanych okoliczności⁶. Patrząc na narrację jako proces, możemy dostrzec wyłaniającą się jej strukturę zawierającą: wstęp (streszczenie, abstrakt), rozpoznanie (orientacja), komplikację akcji, ewaluację, wynik lub rozwiązanie, i zakończenie⁷. Jerzy Trzebiński dodaje jeszcze jedną perspektywę. Widzi on narrację jako sposób rozumienia świata. Mówi wprost „[...] rozumiemy otaczające nas zdarzenia i sytuacje jako historie, a siebie i innych ludzi jako postaci tych historii”⁸. Maria Straś-Romanowska podkreśla, że pod pojęciem narracji w naukach społecznych możemy rozumieć każdą wypowiedź o charakterze intencjonalnym i tekst będący czymś wytworem⁹.

Próby poznawania i rozumienia życia innych powodują jednak problemy natury dowodowej, sprowadzające się do ustalenia źródeł stanowiących podstawę ustalenia faktów biograficznych. Na gruncie psychologii problem poszukiwania źródeł poznania i zrozumienia życia psychicznego drugiej osoby istnieje nadal, mimo ciągłego rozwoju psychologii i szeroko podejmowanych prób wykorzystania materiałów ukazujących indywidualne historie życia. Nie dysponujemy wieloma źródłami, które mogą nam dostarczyć potrzebnych i wyczerpujących wiadomości o życiu drugiej osoby. Najczęściej wlicza się tutaj biografie, autobiografie, dzienniki, listy, wspomnienia i przekazy współczesnych, dokumenty i twórczość. Wytwory te nie zawsze dostarczają materiału, który można uznać za obiektywny. Źródłem danych, które mogą odsłonić wiele różnorodnych wiadomości o danej osobie, są informacje pochodzące od samego badanego, od ludzi współcześnie z nim żyjących, świadectwa szkolne, dyplomy, napisane prace, notatki, pamiętniki, dzienniki, książki, listy, wszelkie wytwory pracy naukowej i estetycznej. Źródłem wiadomości od osób współcześnie żyjących będą obserwacje prowa-

6 E. Soroko, *Wybrane sposoby analizy autonarracji w diagnozie klinicznej na przykładzie paranoicznego zaburzenia osobowości*, „Roczniki Psychologiczne”, 16 (2013) s. 9–35.

7 Tejże, *Określanie wad i zalet metod generowania autonarracji*, w: *Badania narracyjne w psychologii*, red. M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Warszawa 2010, s. 101–128.

8 J. Trzebiński, *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk 2002, s. 13.

9 M. Straś-Romanowska, *Psychologia wobec małych i wielkich narracji*, w: *Psychologia małych i wielkich narracji*, red. M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Warszawa 2010, s. 21–40.

dzzone przez rodziców, oceny uzyskiwane w szkole, orzeczenia lekarzy, sądy i opinie wydawane przez bliskie osoby. Nie należy tu także zapominać o przekazach, które uzewnętrzniają osobowość danego człowieka, a do takich zaliczamy fotografie, portrety, rzeźby, zapisy głosu czy próbki pisma¹⁰.

Kontrowersje na temat wartości wykorzystywania studiów historii życia wynikają częściowo z braku jasności co do tego, czy historie te należy traktować jako metodę gromadzenia danych, czy jako sam przedmiot badania, który można analizować za pomocą wielu innych metod. Termin „historia życia” używany jest bowiem często nie tylko w odniesieniu do powstałych biografii, ale również dla określenia historii życia jakiejś osoby, przez nią samą przedstawionej (autobiografia). William McKinley Runyan proponuje, aby w badaniach przyjąć rozróżnienie pomiędzy historią życia jako metodą uzyskiwania danych a historią życia jako przedmiotem samego badania. Zauważa on również, że „nie istnieje tutaj jakaś jedna metoda badania, tak samo jak nie ma jedynie słusznej metody badania osobowości, a historie życia można badać na podstawie fenomenologicznych autorelacji, analizy archiwów czy innych danych”¹¹. Historie życia jako przedmiot badań mogą posłużyć do analizy i interpretacji przebiegu doświadczeń w życiu człowieka, a tym samym próby rozumienia jego życia, twórczości, poglądów.

Zgodnie z założeniami psychologii *life-span* rozwój człowieka dokonuje się w ciągu całego życia, czyli od momentu poczęcia, aż do śmierci, i w tym czasie zdobywane są i gromadzone indywidualne doświadczenia każdej osoby¹². Żyjąc w konkretnym czasie, wchodząc w określone relacje, podlegając różnorodnym wpływom, człowiek kształtuje historię swojego życia, która utrwalona przez innych lub zapisana przez sam podmiot doświadczeń może stanowić źródło analiz podejmowanych przez inne osoby. Każda historia życia jest bowiem zapisem zdarzeń i doświadczeń konkretnej osoby, która poznaje siebie i innych, zajmuje stanowisko w świecie, wyraża się poprzez określone czyny i postawy, czynnie uczestniczy w zdarzeniach życiowych, żyje i działa w realnym świecie, ma

10 W. M. Runyan, *Historie życia a psychobiografia*; T. Rzepa, *Metoda psychobiograficzna: nadzieja czy klęska?*, w: *O biografii i metodzie biograficznej*, red. T. Rzepa, J. Leoński, Poznań 1993, s. 33–42.

11 W. M. Runyan, *Historie życia a psychobiografie*, s. 12.

12 C. Bühler, *Bieg życia ludzkiego*, przeł. E. Cichy, J. Jarosz, Warszawa 1998.

tego świadomość i daje temu wyraz poprzez swoje zachowanie, poglądy i twórczość. Przedmiotem psychologicznej analizy staje się więc ekspresja człowieka jako osoby i próba jego zrozumienia w świecie, w którym żyje, ulega zmianom, rozwija się i doświadcza.

Wykorzystanie materiałów dotyczących historii życia twórców głównych koncepcji psychologicznych jako inspiracji do zrozumienia kształtu sformułowanych poglądów wprowadza w procesie edukacji płaszczyznę innego spojrzenia na teoretyczny materiał, który student musi opanować. Założenia, definicje, terminy, podziały nabierają nowego, głębszego znaczenia, jeżeli odniesiemy je do historii życia ich autorów. Przestają być jedynie teoretycznymi faktami, których student musi się nauczyć, a stają się wiedzą, którą zaczyna rozumieć, doceniać, analizować, porównywać i znajdować jej praktyczne implikacje.

Życie i naukowa twórczość poszczególnych przedstawicieli głównych kierunków psychologii są ze sobą ściśle związane i wzajemnie się uzupełniają. Poglądy człowieka, jego wartości, czyny i postawy można bowiem zrozumieć jedynie w kontekście historii życia, którą od strony utrwalonej stanowią biografie. Jak pisze Zenon Uchnast, każda wypowiedź podmiotu, ustna czy pisemna, jest jego oryginalnym wytworem, bo odnosi się do realnego świata, w którym podmiot się znajduje. „Jest on zawsze *Kimś* lub są to *Oni*, którzy stawiają pytanie o znaczenie świata-w-którym-doświadczają-i-działają”¹³.

Stworzyć behawioryzm i być behawiorystą, czyli założenia behawioryzmu w odniesieniu do historii życia Johna Watsona

Biografia Johna Watsona stanowi doskonały przykład pełnej spójności życia i poglądów twórcy behawioryzmu. Zrozumienie szeroko krytykowanej koncepcji psychologicznej, która sprowadzała człowieka do prostych form zachowania opisywanych w terminach bodźca i reakcji, znajduje głębokie uzasadnienie w życiowych doświadczeniach jej autora. Sięgnięcie do materiałów biograficznych i autobiograficznych dotyczących historii życia Watsona pozwala spojrzeć na niego nie tylko jako na twórcę behawioryzmu, ale człowieka, który behawiorystą był i w behawioryzm wierzył. Przytoczone poniżej zestawienie dotyka

13 Z. Uchnast, *Hermeneutyka w psychologii jako nauce humanistycznej*, w: *Hermeneutyka a psychologia*, red. A. Gałdowa, Kraków 1997, s. 57.

głównych poglądów naukowych Watsona znajdujących swoje uzasadnienie w jego historii życia.

Tabela 1. Historia życia i poglądy Johna Watsona

Behawioryzm w życiu	Behawioryzm w nauce
Od młodocianego przestępcy do ambitnego studenta	„[...] ambitny, skrajnie wrażliwy na kwestie statusu młodzieniec, pragnący zaznaczyć swoje istnienie w świecie, ale całkowicie niezdecydowany, jeśli chodzi o wybór zawodu i rozpaczliwie niepewny z powodu braku środków i społecznego wyrobienia” ¹ .
Doktorat u Johna Deweya	„Nigdy nie wiedziałem, o czym on mówi i pechowo dla mnie nadal nie wiem” ² .
Psychologia winna być nauką o zachowaniu, a nie o świadomości. Behawioryzm postuluje zajmowanie się wyłącznie obserwowalnymi „aktami” zachowania, które można obiektywnie opisać w kategoriach „bodźca” i „reakcji”.	„Nigdy nie chciałem być osobą badaną. Nie lubiłem napuszonych, sztucznych instrukcji, podawanych osobom badanym. Zawsze czułem się niezręcznie i zachowywałem się nie-naturalnie. Badając zwierzęta, znajdowałem się na swoim miejscu. Czułem, że badając je, jestem blisko biologii i twardo stąpałem po ziemi. Coraz częściej przychodziła mi do głowy myśl: Czy obserwując ich zachowanie, nie mogę odkryć wszystkiego tego, co inni studenci odkrywają, badając ludzi?” ³ .
Konsekwentnie, czyli od początkowej idei do głównych założeń	1903 r. – pierwsze założenia dotyczące obiektywnej psychologii. 1908 r. – pierwsza publiczna prezentacja założeń behawioryzmu – pojęcia odnoszące się do psychiki czy umysłu są dla nauki bezwartościowe. 1912 r. – seria wykładów na Uniwersytecie Columbia. 1913 r. – artykuł w „Psychological Review” ⁴ .
Zakochany behawiorysta	„Wszystkie moje komórki należą do ciebie, indywidualnie i kolektywnie. Moje reakcje są pozytywne i skierowane do ciebie. Podobnie każda pojedyncza reakcja serca. Nie mogę być już bardziej twój niż jestem, nawet jeśli operacja chirurgiczna uczyniłaby nas jednym” ⁵ .

14 K. W. Buckley, *Mechanical Man: John Broadus Watson and the Beginnings of Behaviorism*, New York 1989, s. 39.

15 J. B. Watson, *Autobiography*, w: *A history of Psychology in Autobiography*, red. C. Murchison, Worcester, MA 1936, t. 3, s. 274, cyt. za: D. P. Schultz, S. E. Schultz, *Historia współczesnej psychologii*, przeł. R. Andruszko, Kraków 2008, s. 287.

16 J. B. Watson, *Autobiography*, s. 276, cyt. za: D. P. Schultz, S. E. Schultz, *Historia współczesnej psychologii*, s. 287–288.

17 D. P. Schultz, S. E. Schultz, *Historia współczesnej psychologii*, s. 288–290.

18 Tamże, s. 290.

Behawioryzm w życiu	Behawioryzm w nauce
Metody wychowawcze	„Rodzice nigdy nie powinni ani tulić, ani całować [dzieci], nigdy nie brać ich na kolana. Jeśli już musimy, ucałujmy je raz w czoło, gdy kładą się spać. Rano uściśnijmy im rękę. Poklepnijmy je po głowie, jeśli niezwykle dobrze wykonały trudne zadanie [...] przekonamy się, jak łatwo jest w pełni obiektywnie traktować swoje dziecko, jednocześnie z życzliwością” ⁶ .
Ojciec behawiorysta oczami dorosłego syna	„[...] niewrażliwy, emocjonalnie niekomunikatywny, niezdolny do wyrażania jakichkolwiek uczuć czy emocji i do poradzenia sobie z nimi. Mimowolnie dążył do pozbawienia, jak sądzę, mojego brata i mnie, wszelkiego fundamentu emocjonalnego. Głęboko wierzył, że okazanie jakiegokolwiek wrażliwości czy czułości będzie miało na nas szkodliwy wpływ” ⁷ .

Historia życia Watsona i opracowane przez niego założenia behawioryzmu stanowią spójną całość i pozwalają zrozumieć drogę, którą przebył od biednego, lecz bardzo ambitnego chłopaka, który został porzucony przez uzależnionego od alkoholu ojca, poprzez „dobrze” zapowiadającego się przestępcę, aż do uniwersyteckiego profesora i człowieka sukcesu w branży biznesowej. Podejmując decyzję o tym, że w życiu będzie sławny i bogaty, wybrał konsekwentną drogę nie tyle realizacji marzeń, ile osiągnięcia systematycznie przed sobą stawianych i realizowanych celów. Behawioryzm jako nowy sposób uprawiania psychologii i spojrzenia na człowieka doskonale dopasowany był do możliwości i zainteresowań Watsona. Mając pełną świadomość tego, w czym i kiedy może się wyróżnić i zaistnieć jako osoba znana i podziwiana, obrał drogę konsekwentnego podążania ścieżką ważnych życiowych celów. W efekcie Watson nie tylko stworzył behawioryzm, ale behawiorystą był i jego zasady wcielał we własne życie i życie swojej rodziny. Zrozumienie konsekwencji jego zachowań, a zwłaszcza poglądów naukowych możliwe jest jedynie w odniesieniu do historii jego życia, która ukazuje ciąg wydarzeń, sytuacji, doświadczeń, kryzysów, porażek i sukcesów, które ukształtowały go takim, jakim był, niezaprzeczalnym twórcą behawioryzmu i behawiorystą.

19 J. B. Watson, *Psychological Care of the Infant and Child*, New York, 1928, s. 81, cyt. za: D. P. Schultz, S. E. Schultz, *Historia współczesnej psychologii*, s. 292.

20 M. J. Hannush, *John B. Watson Remembered: An Interview with James B. Watson*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences”, 23 (1987) s. 137–138.

Podsumowanie

Podjęta próba ukazania spójności historii życia i psychologicznych poglądów Watsona, wynika z doświadczeń bycia nauczycielem akademickim i obserwacji studentów, którzy często nie rozumieją przyswajanej wiedzy, zwłaszcza tej, która ma charakter teoretyczny. Pierwsze lata studiów psychologicznych obfitują w zajęcia dotyczące poznawania założeń poszczególnych kierunków psychologii. Włączenie do nauczania elementów wiedzy biograficznej ukazujących historie życia twórców najważniejszych idei psychologicznych w połączeniu z formułowanymi przez nich poglądami pozwala określone treści nie tylko umieć, ale przede wszystkim rozumieć.

Nabywane nowe doświadczenia stają się dla studentów okazją do nauczenia się i zrozumienia prezentowanych faktów, które często wydają się zaskakujące, intrygujące, a nawet wzbudzają pasję, która inspiruje do pogłębiania, poszerzania i uzupełniania wiedzy. W procesie uczenia, jak pisze Rozmus, niezwykle ważna jest motywacja do nauki, która w przypadku studentów bardzo często sprowadza się do poszukiwania związku nabywanej wiedzy z praktyką i jej odniesieniem do życia. Historie życia twórców głównych koncepcji psychologicznych stanowią przykład, jak życie splata się z poglądami i inspiruje do poszukiwania nowych rozwiązań, weryfikowania istniejących przekonań, wprowadzania zmian, których odbiorcami również my jesteśmy. „Zadaniem wykładowcy jest takie prowadzenie zajęć, aby biorący w nich udział student chciał się dowiedzieć jak najwięcej, rozumiał, jaki jest cel i sens uczestniczenia w zajęciach, organizował wiedzę w sposób, który przyniesie mu korzyść”²¹.

Streszczenie: Doświadczenia wyniesione z pracy ze studentami wyraźnie wskazują, że umieć i rozumieć, to często dwa zupełnie różne aspekty odnoszące się do posiadanej wiedzy. Poznanie koncepcji naukowych na gruncie psychologii sprowadza się często do wiedzy o samych faktach ujętych w definicje, reguły, założenia i podziały, bez rozumienia sensu i przyczyn ich powstania. Uczenie psychologii przynosi najbardziej pozytywne wyniki wówczas, gdy młodzi ludzie wiedzę nie tylko zapamiętują, ale przede wszystkim rozumieją. Odniesienie założeń teoretycznych głównych koncepcji psychologicznych

21 A. Baran, *Komunikacja dydaktyczna*, w: *Wykładowca doskonały: podręcznik nauczyciela akademickiego*, red. A. Rozmus, Warszawa 2013, s. 30.

do historii życia ich twórców pozwala zdobywaną wiedzę sensownie analizować, rozumieć i praktycznie implikować.

Słowa kluczowe: historia życia, biografia, naukowe koncepcje, edukacja akademicka.

Bibliografia

- Baran A., *Komunikacja dydaktyczna*, w: *Wykładowca doskonały: podręcznik nauczyciela akademickiego*, red. A. Rozmus, Warszawa 2013, s. 17–49.
- Buckley K. W., *Mechanical Man: John Broadus Watson and the Beginnings of Behaviorism*, New York 1989.
- Bühler C., *Bieg życia ludzkiego*, przeł. E. Cichy, J. Jarosz, Warszawa 1998.
- Cottrell S., *Podręcznik umiejętności studiowania*, przeł. T. Piwowarczyk, J. Spólny, Poznań 2007.
- Hannush M. J., *John B. Watson Remembered: An Interview with James B. Watson*, „Journal of the History of the Behavioral Sciences”, 23 (1987) s. 137–138.
- Historia, poznanie i przekaz*, red. B. Jakubowska, Rzeszów 2000.
- Runyan W. M., *Historie życia a psychobiografia: badanie teorii i metody*, przeł. J. Kasprzewski, Warszawa 1992.
- Rzepa T., *Metoda psychobiograficzna: nadzieja czy klęska?*, w: *O biografii i metodzie biograficznej*, red. T. Rzepa, J. Leoński, Poznań 1993, s. 33–42.
- Schultz D. P., Schultz S. E., *Historia współczesnej psychologii*, przeł. R. Andruszko, Kraków 2008.
- Siek S., *Osobowość Słowackiego na podstawie psychologicznej analizy jego utworów dramatycznych*, Warszawa 1970.
- Soroko E., *Określanie wad i zalet metod generowania autonarracji*, w: *Badania narracyjne w psychologii*, red. M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Warszawa 2010, s. 101–128.
- Soroko E., *Wybrane sposoby analizy autonarracji w diagnozie klinicznej na przykładzie paranoicznego zaburzenia osobowości*, „Roczniki Psychologiczne”, 16 (2013) s. 9–35.
- Straś-Romanowska M., *Psychologia wobec małych i wielkich narracji*, w: *Psychologia małych i wielkich narracji*, red. M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Warszawa 2010, s. 21–40.
- Trzebiński J., *Narracja jako sposób rozumienia świata*, Gdańsk 2002.
- Uchnast Z., *Hermeneutyka w psychologii jako nauce humanistycznej*, w: *Hermeneutyka a psychologia*, red. A. Galdowa, Kraków 1997, s. 51–62.
- Watson J. B., *Autobiography*, w: *A history of Psychology in Autobiography*, red. C. Murchison, Worcester, MA 1936, t. 3, s. 271–281.
- Watson J. B., *Psychological Care of the Infant and Child*, New York, 1928.